

Katolikus komikum: oxymoron?

Graham Greene esete Monsignore Quijote-vel.

Dr Molnár F Tamás,

VI. Göre Gábor Humorkonferencia. Szőlősgyörök, 2019.május 3.

Jó, ha az ember már az elején belekeveredik a szavaiba, mert a hallgatóság akkor húsz percig aggódhat, hogy az előadás végére sikerül-e a szerzőnek kikecmeregnie a maga ültette málnásból. Amikor három boldog hónappal ezelőtt meg kellett adnom a tervezett címet, azt már tudtam, hogy kiről akarok beszélni, de gondoltam, legyen benne egy csavar, valami blickfang.

Az oxymoron kiváló hívószónak ígérkezett: nekem kedves lény, vadászok is rá. Na, ebből lett ez a málnás, amibe mint a Mühlbeck Károly rajzolta Mackó uraság a gyümölcs után kajtatva, belekeveredtem magam is. Kevéssé vígasztal, hogy Göre Gábor bíró uramat is Mühlbeck bácsi rajzolta, Durbints sógort egyenesen Gárdonyi Gézáról mintázva.

Itt van tehát a címbeli oxymoron is, ez a görög szörnyszülött: az éles, elmés ostobaság, ami nem létező kitalálmányt fed. Egymást kizáró, opponens fogalmakat összekötő szoros gondolati egység lenne ez. Ironikus hatása abból az ellentétből fakad, mely a jelző és a jelzett szó között feszül. Kortársaimnak ismerős lehet a békeharc, vagy a szocialista demokrácia szófordulat – ez utóbbi aztán fosztóképzőként állandósult. Szocialista hazafiság, ilyesmi.

Manapság a „nemzeti” jelzőt szorítja olykor így a kényszeres turáni szittyakürtös túlhevültség az ajakrésbe – és csodálkozik, ha a nagy lötytös indulatban esetleg fenékre esik. Nem sokat segít, hogy az oxymoron kapcsolódó fogalma, a szótár szerint a paradoxon volna. Aligha kerültem közelebb az áhított célhoz, a kimagyarázáshoz: itt maradt a nyakamon – ez az oxymoron nevű ízé.

Azt kérdezném én itt, hogy kéremszépen: fogalmilag kerülhet-e egy körbe a katholicitás és a komikum. Hogy tudniillik nem egymást kizáró entitásokról van-e szó. Ingoványos a talaj. Engem máig kísért a „lelkiismereti, gyónási tükrömből” egy pont: „szent dolgokból tréfát

űztem”. Legkönnyebben úgy lehet megúszni a bajt – gondoltam sokáig – ha ezt a két dolgot: hit és nevetés élesen szétválasztom. Félek, nem vagyok egyedül: ez a biztonsági játék ára. Paradox módon segített engem ebben a kor is, melyben felnőttem, a szocialista Magyarországon. Ahogy emlékszem, katolikus hitem, papjaim humor alanyaként, vicc kontextusában mindig epés gúny célpontjai, megvetés tárgyaként szerepeltek. Máig fáj Agárdi Gábor Katz tiszteletese a Svejkből – pedig biztosan tényleg voltak ilyen tábori papok is. Fetrengtünk a nevetéstől, és utána szégyenkeztünk, mert akárhogy is, de egy papunkon nevtünk. Az ilyen atrocitások ellen védelmet, pajzsot a kivonulás – egy másik szféra választása: azaz a komolyság és hit: megnyugtató, szilárd kapcsolata kínált. Hanem ily módon az élet, melynek a vidámság nagyonis a része – tehát a lét egy szegmense került volna ki a hit teljességre törekvő köréből – ez pedig, bár kényelmes pozíció - biztosan nem lehet az Isten szándéka. Mi hát a megoldóképlet – van-e egyáltalán?

És akkor most ráadásul itt van még egy humorkonferencia is. Kellett ez nekem?

Humorkonferencia – ha nem is oxymoron, de felszalad a szemöldök a homlokra és ottmarad. A konferencia – azaz a con ferencia - a latin „conferre” > összehozni-ból (con ferre) az valami komoly súlyos ügy, ami ritkán jelent jót: párizsi davosi, békekonferencia, urológus konferencia – ilyesmi.

Mit lehet ebből kihozni?

A mosoly, öröm éppen úgy része emberi mivoltunknak, mint ellentettje a szomorúság, fájdalom. A pozitív előjel a negatív nélkül értelmetlen. Mihez képesti a sírás, ha nem létezik antipódja, a nevetés. A pokol, a sírás-rívás – biztosan a nevetés abszolút hiánya. A haláltól, a pokoltól való félelem oldási kísérlete Rowan Atkinson („Mr Bean”) HELL című pár perces sketch-e¹ – a hívő elé is elgondolkodtató tükröt tart. Különös az a késleltetett szünetű „néma poén” – amikor a katolikusokat keresi a nézőtéren – s az el nem hangzó csavar-mondat: vannak itt még egyáltalán? Ha nem hallok nagyon hasonló „poénal” operáló prédikációt tíz évvel korábban egy ír szerzetestől, akkor kulturális kulcs hiányában szerfelett rosszul esik a mondat. Így csak gondolkodom. (Azon is persze, hogy készül-e hasonlóan átütő erejű tréfa a muszlim túlvilág koncepcióról. Maradnék a saját kertemben...) Egy állat lehet lelkendező, az antropomorf fogalmazásban lehet vidám, ahogy ficánkolnak a halak – de a humor az valami egészen más. Csak az ember mosolyog, nevet.

¹ <https://www.youtube.com/watch?v=91DSNL1BEeY> utolsó letöltés: 2019 május 1.

A mosolyt – mint mindent - az Úristen teremtette. Ajándék. A paradicsomból való kiűzetésnek, a szomorúságnak, a végtelen mélységnek akkor van értelme, ha előtte vidámság, a mérhetetlen jó, végtelen kedélybeli (Ádám és Éva kedélye – különös fogalom, khm...) magasság uralkodott ott. Lehet, hogy azért nem olvassuk a nevetést a Teremtés Könyvében, vagy másutt az Ótestamentumban, mert annyira természetes, oly mértékben „alapértelmezett”? Az Újszövetség sem kevésbé zavarbaejtő. Pedig Szűz Mária arcán az üdvözült mosolyhoz nem is kell Rafaellóhoz visszamenni ...De a tanítványok – mindegyik nagyon komoly - nem nevetnek – legalábbis nem olvassuk. Ám ez a föld mégsem siralomvölgy – hacsak nem hiszünk azoknak, akik szerint mi így gondoljuk....

Mert a kor, amelyben élünk nem bánik velünk kesztyűs kézzel.

Mellkasebészetet adok elő, negyedéves külföldi orvostanhallgatóknak, angolul. Lankad a figyelem, ilyenkor fel kell rázni a csoportot, egy régi viccet szedek elő. Célpont a konkurrencia; az öntelt, dölyfös szívsebészek számlájára dolgozom, ez mindig bejön. Az epés kérdés úgy szól, hogy mi a különbség a szívsebész és az Úr között? Néznek rám, mint aki valami nagyon furcsát kérdez. Már éppen készülök, hogy leüsem a jól előkészített poént, miszerint „az Úr sosem képzele magáról, hogy ő szívsebész lenne”...Egy kislány az első sorból egyszer csak megszólal: „Az, hogy Isten nem létezik”. Meglep ez a humorérzék totális hiányába ágyazott sziklaszilárd meggyőződés. Biztos? Kérdezem. Biztos – mondja és merőn néz, én pedig arra gondolok, hogy vajon akkor is ugyanilyen vidám és bátor lenne, ha God helyett Allahot mondtam volna.

-Mond önnek valamit Nietzsche neve ? – kérdem.

- Nem, miért? – szól a válasz.

- XIX. századi filozófus, nagy elme volt. Tagadta Isten létezését. Aha – bólint, mindent tudni akar, nyúl az okos telefonjáért – N- i - t tagolja – mondom nem kell, nem annyira érdekes. Fasizmus, holocaust – ilyesmi próbálom elhelyezni a történetet – ez a terep már otthonos, mindent érteni vél, megnyugszik.

- No, volna itt egy jó kis párbeszéd, talán már hallotta: is - filozófusunk és a szerinte nem létező Úristen között.

„Isten halott, mondta Nietzsche. Nietzsche halott, mondta Isten.”

A csoportból páran kuncognak, mi pedig megyünk tovább.

Mert azt már az első pillanattól tudtam, hogy amikor irodalom és katholicizmus a tét, akkor a válaszom Graham Greene. Fájdalmasan nem állunk jól: a XX. századi magyar irodalom első vonalában (ha ugyan ennek van értelme) Pilinszky Jánoson kívül nincs nagy tolongás. Ha lazítunk a korcon, tudunk Adytól és József Attilától is szép istenes verseket idézni, és vannak többek még – de ez valahogy mégis más. Közelíthetünk máshogyan, nem a személyek, a költők, hanem a versek halmaza felől, és akkor jobb a helyzet – már ha egy ilyen versenybe be kell szállni. Az angol irodalom per definitionem világirodalom, az elmúlt században az elitje három nagy katolikus író és egy írónőt tart nyilván. Olyanokat, akiknek egész életművét betölti, személyét áthatja a hit – és az érte / vele való küzdelem is. Graham Greene, Emily Waugh és Anthony Burgess a három férfi. a nő pedig Muriel Spark. (Szerintem ugyan ide tartozna Chesterton – és nem csak a Brown atya történetek miatt, sőt - de még Oscar Wilde -ot sem hagynám ki. Ám ez a kitérő egyrészt tágítaná az időhatárt, és más, ide most nem való kérdéseket is felvet. Szerencsére, nem lévén irodalomtörténész, esztéta, felelősség nélkül elmélkedhetek. Akár a szintén mélyen hívő Tolkienről, vagy a franciagol Bellocról is)

Graham Greene (1904-1991) a Hatalom és dicsőség (1938) óta a katolikus író bélyegét viseli². (Rossznyelvek szerint ez az oka, hogy soha nem kapott irodalmi Nobel díjat). A most megidézendő részlet a Monsignor Quijote című regényéből való. A főhős, már nevéből gondolhatóan is természetesen El Toboso plébánosa. Időben közvetlenül a Franco halála utáni Spanyolországban vagyunk. Az utazási regényben Rocinante nevű Seat 600-as autóján (ez a mi egykori 750-es Zastavánknak felel meg), a városka épp megbukott kommunista polgármesterével járják be a nagy lovag-előd útját. (Csak a vájtfülűek emlékeznek, hogy Gárdonyi Géza a Don Vigolé de la Sibérie nevet viselte a Pekár Gyulával kötött Don Quijote ihlette titkos szövetségben. Ez 1876 táján, a Kálvin-téri református gimnáziumban történt, ahol Pekár a Don Espartafilardo del Box nevet viselte, amin valószínűleg még Cervantes is elmosolyodott volna³. Don Vigolénak egyébként volt még egy fellépése, Gárdonyi győri szerkesztői korában).

² Ha érdekel valakit, a Katz tiszteletes történetére is ad magyarázatot – ha nem is nagyon kacagtatót.

³ Pekár Gyula: Don Vigolé de la Sibérie. in: Az egri remete. Tanulmányok Gárdonyi Géza halálának tíz éves évfordulója alkalmával. szerk: Simon Lajos. Budapest. Dante Könyvkiadó é.n. 13-21.

Bizonyos, hogy Greene és spanyol barátja és gyóntatópapja, Leopold Duran⁴ atya 1976 óta tartó rendszeres nyári spanyol utazásai döntő módon hagytak nyomot a könyvön, főként a teológiai beszélgetéseik szolgáltak anyagnak⁵. A mű 1982-ben látott napvilágot.

Sancho, a kommunista polgármester, jó pár üveg Marques de Murrieta vörösbor társaságában ezt kérdezi:

„Azt nem értem, kedves barátom, hogy miként lehet olyan ellentmondásos eszmékben. Például a Szentháromságban. Az még a magasabb matematikánál is bonyolultabb. El tudná magyarázni? (...)

- Látja ezeket a palackokat?
- Hát persze.
- Két palack egyforma nagy. A bennük lévő bor ugyanabból a szubsztanciából való, s egy időben szüretelték. Ez itt tehát Isten, az Atya és Istennek fia, és amott a kisebb üvegben a Szentlélek. Ugyanabból a szubsztanciából. Ugyanabból az időből. És elválaszthatatlanok egymástól. Aki elszakad az egyiktől, az elszakad mindháromtól. (...)
- Mi szükség van a Szentlélekre. Az én szememben olyan felesleges (...)
- A két palack ugye kevésnek bizonyult számunkra? Az a kis üveg adta az életnek azt a külön kis szikráját, amire vágytunk. Nélküle most korántsem lennének ilyen boldogok. (...) Esetleg még a barátságunknak is vége szakadna a Szentlélek nélkül.”

(...) Quijote atya csendben szemlélte az üvegeket.” – aztán lehajtotta a fejét. A polgármester ijedten kérdezte:

- „Mi a baj atyám? (...)
- Az Isten irgalmazzon nekem – mondta Quijote atya – mert nagy az én bűnöm.
- De hát csak tréfa volt, atyám. És a maga Istene bizonyára érti a tréfát.
- Eretnekség az én bűnöm – felelte Quijote atya. (...)
- Mit követett el?

⁴ Leopoldo Duran: Graham Greene. Friend and brother. Harper Collins Publishers, London, UK 1995.

⁵

https://www.researchgate.net/publication/287974493_Graham_Greene_and_Leopoldo_Duran_Quixotic_Companions_Across_Spain_and_Portugal/download (2019.04.20.)

- Rossz magyarázatot adtam. A Szentlélek minden tekintetben egyenrangú az Atyával és a Fiúval, és én mégis csak egy kis üveg képében mutattam be őt.
- Ez olyan súlyos tévedés, atyám?
- Anathéma. Ezt határozottan elítélte valamelyik zsinat. Egy nagyon korai zsinat. Talán a niceai. ,,

(FORRÁS: Graham Greene: Monsignor Quijote. Európa Kk Budapest, 1987. ford: Ungvári Tamás. pp.52-53.)

Nem mondhatnánk azonban, hogy az atyának ne lett volna irodalmi előképe⁶, ahogy volt filmbeli is. (A brit Monsignor Quijote tv-filmsorozatában az atyát Sir Alec Guinness játszotta. Thames Films, London, UK,1985.) . A sanguinikus olasz pap, Don Camillo negyedszázaddal előzte meg a fiktív alakok káptalanjában spanyol kollégáját. Az bizonyos, hogy az ő viszonya a saját kommunista polgármesteréhez jóval bonyolultabb volt – hja, más idők, más erkölcsök. Talán a regénynél is népszerűbb volt a nagy komikus, Fernandel megformálta filmbeli alak⁷. (Olasz-francia filmvígjáték Don Camillo kis világa 1952)

Giovannino Guareschi (1908-1968) olasz író 1948-ban, a háború utáni, polgárháború dúlta Itáliában alkotta meg Don Camillo atya alakját. Nem csak Magyarországon voltak ezek súlyos sorsfordító idők, Európát fenyegette a kommunizmus. Görögországban polgárháború dúlt, Franciaországban éppen csak lecsúsztak a hatalomról, és az olasz választások kimenetele riasztóan bizonytalan volt. Don Camillo plébános ellenfele Peppone, a kisváros kommunista párttitkára. A Don Camillo kicsiny világa (magyarul: Európa Könyvkiadó 1990,1999,2010 fordította: Magyarósi Gizella) című kötet rövid történeteit mély keresztény humor és szeretet, ugyanakkor vérbő, nagyon is földi konfliktusok és megoldások jellemzik⁸. Áll rá a mondás: „mi keresztények igyekszünk bárányok módján gondolkodni, létezni – ami nem jelenti azt, hogy birkának kellene lennünk”. Guareschihez, a kereszténydemokrata aktivistához fűződik a kor politikai szlogenje is :” Isten a választófülkében is lát, Sztálin viszont nem”.

Mivel időnk csak egy rövidített történetre van, a „Meggyónt bűn” helyett (pp. 37-41) a „Keresztelő” némileg zanzásított eredeti szövegét mutatom be

⁶ A vándormotívum használata nem fejeződik itt be.Louis Ferdinand Celine: Utazás az éjszaka mélyére (1932) és az ettől aligha teljesen független Graham Greene: Utazás térkép nélkül (1935) közös őse Joseph Conrad a Sötétség mélyén című könyve: (1902).

⁷ <https://port.hu/adatlap/film/tv/don-camillo-kis-vilaga-don-camillo/movie-61820>

⁸ 2016-ban nagysikerű, ma is futó musical-t írt belőle Kunze M és Farino D - Don Camillo und Peppone címen. https://de.wikipedia.org/wiki/Don_Camillo_%26_Peppone

Idézet.1: „Keresztelő (pp. 42-47)

(FORRÁS: Giovannino Guareschi: Don Camillo Kicsiny világa Európa Könyvkiadó, Budapest 2010. 42-47.)

Van, hogy az élet utánozza az irodalmat. Assange, a „Wikileaks hőse” 2012 óta élvezte Ecuador londoni nagykövetsége óvó védelmét, az ország erősen baloldali elnöke jóvoltából. Akit véletlenül Lenin Moreno-nak hívtak. Van a Guareschi történetnek még egy tanulságos mozzanata. Miután a kereszténydemokrácia győzött Olaszországban, a szerzőt, és kitalált alakját a mindig hálás politika elfelejtette, a történeteket először közlő lap pedig támogatás híjján megszűnt...

A harmadik példám a legvidámabb, talán mert ebben a legkevesebb a politika. Az amerikai rabszolgák kulturális világából számtalan csoda kerekedett: tánc, blues, jazz. Ez a zene, a keresztény hiten, mint tiszta gyolcson átszüremkedve lélekemelő magasságokba viszi azt, aki ilyen utazásra vágyik⁹. A spirituálék szövege közvetlenül reflektál az Ó és Újtestamentumra, sokan egyenesen az ima egy fajtájának tekintik. Ebből a hit felfogásból és szövegvilágból építette fel az amerikai Roark Bradford (1896-1948) az Ádám apánk és gyermekei című elbeszéléskötetét. A zömmel ótestamentumi történeteket négerekkel népesíti be, és a korabeli Amerikába helyezi el. Értesülünk Éváról és arról a bizonyos kígyóról, Blikk magazinba illő címeiket olvasunk: A teljes igazság a Potifár botránnyról, Bálám és az ő beszélő szamara, Kis Dávid és szájharmónikája, Az öreg Dávid király házasságtörése, Jónás és az a bizonyos cethal. Hogy ezek az amerikaiak mit ki nem találnak ! Kiálthatnánk fel – tongue in the cheek – de hisz ezt a Ziegler Géza már egy fél évszázaddal előbb megcsinálta.

„Gárdonyi...darabjában a „Karácsonyi álom” című betlehemes játékban Jézus születésének misztériumát magyar paraszti elgondolásban ábrázolja. A magyar paraszt józansága és jámbor naívsága fonódik itt össze a bibliai csodahívéssel. A pásztorok, akik Jézus születését várják, hortobágyi subában őrzik a nyáját és úgy beszélnek Betlehemről meg

⁹ A hivatkozások száma végtelen: Son House és Blind Willie Jonson „John the Revelator”-jától Johnny Cash God's gonna cut you down-jáig. (<https://www.youtube.com/watch?v=uGBop70A7Q0>). Itt van a ZZ Top Jesus just left Chicago-ja, vagy a Blood Sweat and Tearstól – ahogy mi ismerjük Hobó fordításában Ha szólít az Úr, légy készen. „And many many more”...

Jeruzsálemről, mintha azok is itt terülnének el a nagy magyar rónaságon.” – írja Pataki József¹⁰
Nincs tehát különbség – de miért is volna?

Bradfordnál a Vízözönből Gőzhajós napok lesz (27.o) és a további címek is ezt a stílust viszik tovább: az Úr üzlet ügyei, A klub (106.o.) Illés kocsikázása (264.o.) illetve a talán a legkacagtatóbb: Javaslat Pilátus bíróságán (315.o.). A hely és az idő csak rövid idézetet enged.

Idézet.2. (Gőzhajós napok pp. 27- 31)

(FORRÁS: Roark Bradford: Ádám apánk és gyermekei. Táncsics Kiadó, Budapest 1972. fordította Devecser Gábor és Majoros István.)

Csak remélni tudom, hogy a bizonyítási kísérletem: a hit és a nevetés nem inkompatibilis egymással, legalább részleges sikerrel jár.

Nem kell a nevetéstől annyira tartani. Még akkor sem, ha éppen szenvedő alanyaivá válunk.

Remélem, nem blaszfémia: Istennek van humorérzéke - Allahról már nem vagyok meggyőződve...

A humor – nedvet (is) jelent. Muszáj nekünk porszáraznak lennünk? Nem attól kell félnünk, hogy a vidámság miatt nem tűnünk eléggé emelkedettnek, áhítatosnak, hanem attól, hogy elkerül az áhítat. Ennek a mosoly nem kizáró eleme. Olykor fel is merül a gyanú: a szigorúság, a komolyság a hitbeli bizonytalanság leple. „Szeriöz” – gyakorta használt ficsúr kifejezés, csúcsörített dáma ajakra való – a Gárdonyi idejéből. Közelebb a földhöz, kérem. Melyből vétettünk – és melybe egykor visszatérünk. Addig pedig nevéssünk, ha van rá okunk – és néha akkor is, ha nincs. Olyankor akár imádkozhatunk is a jókedvért – jobb kedvért. Az Úr majd eldönti, hogy ez-e a legjobb megoldás...

¹⁰Pataki József: Gárdonyi mint színműíró. in: Az egri remete. Tanulmányok Gárdonyi Géza halálának tíz éves évfordulója alkalmával. szerk: Simon Lajos. Budapest. Dante Könyvkiadó é.n. 111-116. p 115.